

Tiems, kuriems tylą –
lengviausias kelias.

ŠIAURĖS KELIU

„Gal reikėtų parašyti apie jas? Apie tas, sugrįžusias?“ – vieną vasario savaitgalį, sėdint ant saunos plautų, paklausė žmona.

Šnekėjome apie Laplandijos karą: apie tai, kad Šiaurės Suomijoje tuomet buvo 200 000 vokiečių armijos kareivių, kad mano gimtojo miestelio Kūsamo centre ugnis aplenkė tik du namus. Buvau ką tik perskaitęs Marianne'os Junilos knygą apie suomių civilių ir vokiečių kareivių sambūvį, kalbėjome, kas tada skatino suomes stoti tarnauti naciams. Kai Vokietija pasidavė, tos moterys iš Norvegijos šiaurės buvo išvežtos į Oslą, o paskui laivais parplukdytos į Hanko belaisvių stovyklą, bet vaikystėje buvau girdėjęs, kad kai kurios iš jų pėsčiomis parėjo namo. Žmonai buvau minėjęs, kad devintame dešimtmetyje dalyvavau statant Ritvos Kaijos Laitinen pjese, pasakojančią ir apie suomes, grįžusias į gimtinę iš Norvegijos, kad mokykloje istorijos mokytoja kalbėjo apie pavargusias, lyg žadą praradusias moteris, kurios po karo grįžo namo. Kaip tik tai ir išskėlė klausimą: „Gal reikėtų parašyti apie jas?“

Mintyse jau regėjau: būrelis moterų eina per pelenais virtusią Laplandiją link Rovaniemio. Kai kurie iš jų buvo gana ryškūs: tartum mačiau vieną iš tų keleivių sėdint ant griovio krašto ir stebint tolstančias kitų moterų nugaras,

mačiau jas žvelgiant į pažįstamą gamtovaizdį ir jo neatpažįstant. Kai kurie vaizdai rodė tiksliai neapibrėžiami, suvokiami kaip potyriai. Ežero žvilgėjimas, miško žalumos skaistumas. Degėsių kvapas, miežinio papločio skonis. Nuskustos galvos šerių dygumas.

Po saunos apsiprausėm ir parbėgom į kambarį, nes lauke pustė. Vėlų vakarą užsirašiau tai, kas iškart kilo mintyse ir sudariau pasakojimo santrauką. Naktį išsiunčiau redaktorei žinutę: „Pranešu, kad šiandien saunos garuose radosi naujo romano idėja.“

Pradėjau kaupti žinias apie tą karo laikotarpį. Skaičiau veikalus apie Laplandijos nuniokojimą, apie kelių tinklo atkūrimą ir moterų padėtį kare. Ryžausi parašyti elektroninį laiškėlį Mariannei Junilai, paskui jos išklausinėjau, ką teko patirti sugrįžusioms moterims. Aiškinausi, kaip karo pabaigoje veikė Kesivarsio pasienio sargyba, kaip gyveno samiai, koks buvo kelių išminavimo tvarkaraštis. Archyve skaičiau Hanko belaisvių stovyklos apklausų protokolus, radau disertaciją apie moteris, išvykusias į Vokietiją, bet nieko neradau apie tas, kurios namo grįžo pačios. Tikriausiai jau negalėčiau paklausti apie tai jų pačių, nes jauniuosioms turėtų būti jau daugiau kaip šimtas metų. Susisiekiu su savo istorijos mokytoja, paklausiau, ar ką nors prisimena apie tas moteris. Mokytoja sakė kitados mėginusi kalbėtis su tomis, kurias žinojo sugrįžus iš šiaurės, bet jos nieko nepasakojo. Moterys, su priešų armija iškeliavusios į šiaurę, bijojo apie tai kalbėti nuniokotuose kaimuose.

Mano supratimas apie karą keitėsi tuo labiau, juo giliau nagrinėjau tą temą. Ar žmogus gali grįžti į įprastą gyvenimą po to, ką jam teko matyti, daryti ir patirti per karą?

Atminimu vyrų, kovojusių Vokietijos pusėje, rūpinasi paveldo asociacija, bet toje pačioje armijoje dirbusios moterys įsivaizduojamos tik kaip žemos moralės kekšės arba iš meilės apkvaitusios mergaičiukės. Kodėl vyrų poelgiai pagrindžiami komandiniais įgaliojimais, o moterys atsakingos individualiai?

2019-ųjų vasarą nuvažiavome į Kesivarsį Laplandijos šiaurėje ir užėjome žymes to kelio, kuriuo keliavo mano romano veikėjos. Žmona mane vis išlaipindavo miške, jiedu su sūnum pavažiudavo atkarpą į priekį ir laukdavo manęs, ateinančio smėlėtu keliu. Eidamas klausiausi savo žingsnių, uodžiau vasaros miško kvapus, fotografavau gėles ir krūmokšnius. Įsėdęs į mašiną klausdavau žmonos biologės, kas tai per augalai. Vaikas žaidė su plastikiniais poniais ant galinės sėdynės.

Atrodė, kad bus įdomu rašyti vien apie kelionę. Ankstesnių mano knygų veikėjai laikosi vienos vietos, stato namus ir gyvena juose, o šio romano veikėjos turėjo tik eiti. Matyti vien plikus kalnus, palsas, sraunias šiaurės upes ir pavasarį sparčiai bundantį mišką. Manau, reikia rašyti ir apie Laplandijos karą. Prieš porą dešimtmečių iš Suomijos šiaurės persikėlęs į pietus, pastebėjau, jog čia žmonės daug žino apie tai, kas per Antrąją pasaulinį karą vyko Karelijos sąsmaukoje ir į šiaurę nuo Ladogos, bet mažai ką girdėję apie to paties laikotarpio įvykius Laplandijoje.

Rašydamas vis stabtelėdavau ir apmąstydavau veikėjų istorijas. Kiekvienam tenka patirti didelių gyvenimo permainų, bet mes paprastai girdime tik stiprių žmonių istorijas. Kiekvienam tenka rinktis viena ar antra, bet tik po kurio laiko suprantame, ar nusprendėme teisingai. Apsis-

prendimus ar jų pasekmes lemia įvairios priežastys. Pasakojimai apie karą dažniausiai atskleidžia narsių vyrų kovas arba ištvermingų moterų keliones evakuacijos tarpsniu. Tiems žmonėms statomi paminklai, jie minimi iškilmingomis dienomis, o su tylių istorijomis susiduriame retai. Kūsono gyventojai žino, kad ugnies išvengė tik du miestelio namai, bet trečiojo – karo meto sekso darbininkės namuko – istorija nemini. Nemanys, kad jis ko nors vertas.

Knyga baigta. Tai ne istorinis veikalas, bet keletą neabejotinų smulkmenų panagrinėjau giliau. Džiaugsiuosi, jei šiuo romanu pavyko bent kai ką papasakoti apie moteris, kurios po karo grįžo namo, bet apie vieną savo gyvenimo tarpsnį niekam neatviravo.

TOMMI KINNUNEN

*Aš pažadu išvesti jus
iš Egipto kančios
į kraštą, tekantį pienu
ir medumi.*

Iš 3,17

I

PAVAKARĖJ moterys jau stovėjo uosto gatvėse, o ir atokiau – ten, kur nuo jūros kylantis šlaitas virsta stačiu Narvikfjeleto kalnu. Irenė buvo radusi vietą, iš kurios gerai matyti. Ji stovėjo ant aukšto akmens ir žiūrėjo į uostą. Visos moterys stebėjo tą patį vokiečių kreiserį ir jo gilumoje prapuolančius kareivius. Irenė ir pati svarstė, ko čia atėjo. Gal norėjo dar sykį pamatyti Klausą ir palinkėti jam gero kelio. Galbūt padėkoti, nors pati nesugalvojo, už ką.

Ji žinojo, kad karas eina į pabaigą, nors balsu šito nebuvo galima sakyti. Visa šiaurė nusiaubta, Laplandija ir Finmarkas evakuoti, sudeginti, vėjas į miestą seniai neša dūmų tvaiką ir supleškintų namų pelenus. Kariai sušaukti į šį Norvegijos jūros uostą, iš čia plauks į Vokietiją ginti Berlyno, kurį dabar spaudžia tiek Rytai, tiek Vakarai. Anksčiau į laivus paimdavo ir jas, kariuomenę lydintias moteris, – tik po kelias dešimtis, bet vis dėlto paimdavo. Dienoms bėgant į laivus patekdavo vis mažiau moterų, o su paskutiniaisiais, sako, neišplaukė nė viena.

Nuo jūros pūtė šaižus vėjas. Prie pat kranto stovinčio-sios sunėrė rankas ant krūtinės, glaudžiau susisupo paltais. Irenė pasistatė karakulio apykaklę, kad nesupūstų. Apsižvalgė aplinkui. Ant kranto jų buvo daugybė, bet visos tylėjo.

Didžiama laukiančiųjų jau anksčiau mėgino patekti į laivus. Atbėgusios į priplauką verkė, šaukė, prašė štabo karininkų ir laivų vadų gerai pagalvoti. Ar Vokietijos kariuomenė apsieis be šitų slaugytojų, mašininkų, maisto tiekėjų, skalbėjų? Nejaugi tų moterų indėlis staiga tapo bevertis ir joms visoms bus rasta pamaina?

Kai kurios prisipažino bijančios ateinančių sovietų, o ir suomių, nes šie jau nesibroliauja su vokiečiais ir stovi priešingoje fronto linijos pusėje. Kas bus, jeigu jas užeis sovietų kariuomenė? Dar prieš Kalėdas Irenė žiūrėjo kino kroniką apie Raudonosios armijos kareivių išprievartautas ir išžudytas Nemersdorfo kaimo moteris. Bet apie tai niekas garsiai nekalba.

Ne vien dėl to joms reikėjo palikti šią šalį. Kai kurių moterų nėštumas jau buvo gerokai įpusėjęs, o ar tie kurtai, hansai, oliveriai ir fricai turi teisę mesti šiaurėje sukurtą šeimą ir prašapti toli Vokietijoje? Juk tiek metų jie planavo ateitį ir drauge svarstė, ką pasakys Kelne gyvenanti mama, kai jai bus pristatyta marti iš Taivalkoskio.

Apvalų pilvą kaip priežastį išplaukti štabas suprato. Nėščiosioms rasdavo vietą laive iš karto arba veždavo į Oslą laukti kitokių transporto priemonių, nes naujajai šaliai reikėjo vaikų. Kitas palikdavo priplaukoje. Nevertėjo joms kalbėti apie savo darbo svarbumą, pasakoti apie nepaprastą prisirišimą. „Meilė tėra smegenyse kilusi iliuzija“, – paaiškindavo laivų vadai ir liepdavo jūreiviams nešti į priplauką rankas grąžančias moteris.

Vis dėlto dauguma moterų noro išvykti meile neteisingo, nes būtų sakiusios netiesą. Į Norvegiją jas atvedė ne meilė, o amato išmanymas ir darbo pasiūla, bet tokie pasi-

aiškinimai joms nebūtų padėję patekti į laivą. Kelionės bi-lietu buvo laikomas tik pilve besispardantis mažytis fricas.

Valgykloje Irenė buvo girdėjusi apie jaunesniųjų mėgi-nimus jėga veržtis į laivą. Moterys tekinos puldavo pake-liamuoju tilteliu, įsikibdavo į turėklus, verkdavo, šaukdavo, kad bijo artėjančio priešo. Tuo karo tarpsniu raudos jau niekam širdies nespaudė, tad jūreiviams buvo daugiau darbo. Sklido kalbos, jog jie išmesdavo moteris į uosto baseiną, o tos, kurioms pavykdavo pasislėpti laive, vė-liau atsidurdavo atviroje jūroje, bet Irenė abejojo, ar tai tiesa. Kas galėjo tai patvirtinti? Atrodė, kad gandai apie vokiečių žiaurumus skleidžiami tyčia. Tas, kurios bijo, lengviau valdyti.

Prieš kurį laiką ir Irenė tikėjosi išplaukti, kaip juodu su Klausu buvo nutarę. Ji pasiteiravo apie tokią galimybę pažįstamo karininko, bet atsakymo nesulaukė, ir daugiau neklausinėjo. Jeigu jaunos ir vaisingos neišplaukia, kaip išplauks ji? Ji net nenumanė, ką galėtų veikti Vokietijoje. Šiaip ar taip, čia, šiaurėje, viskas greit baigsis. Tada teks spręsti, ko imtis ir kuria kryptimi keliauti, o dabar dar ne-žinia. Irenė neturėjo jokio tikslo.

Pakeliamuoju tilteliu užkopę į laivą, kareiviai daugiau ne-sirodė. Tik vienas kitas išėjo į denį, pasirėmė turėklų, ir moterys pakrantėje ištempė kaklus, žvalgydamosi pažįsta-mų tarp jų. Nors dauguma jų neieškojo. Vyrų laive juokėsi, siuntė oro bučinius. *Ich liebe dich*. Moterų pamojavimus jie suprato kaip jausmingus meilės ženklus, o ne kaip nevil-tingus prašymus ištraukti iš to miesto, kuriame jas įkalino karas. Kareiviai nesuprato, kokia baimė gniaužia pasilie-

kančiųjų širdis. Per karą vyrais visad kas nors rūpinasi, į moteris visi žiūri kaip į laimikį.

Irenė jau nebeieškojo Klauso, juolab kad nuo kranto nebūtų išžiūrėjusi jo veido. Būtų atpažinusi iš eigasties ar galvos laikysenos, bet kas iš to. Klausas jos nepamatytų net tuo atveju, jei sugalvotų ieškoti.

Moterys stovėjo lyg žuvėdros ant pakrantės akmenų, tik vyrai vaikščiojo šen ten. Laikas tartum sustingo ir būtis susitelkė vien šiame uoste. Už nugaros stūksojo kalnai, anapus buvo Irenės gimtoji šalis, bet ji neįsivaizdavo, kas ten vyks-ta, nes dabar jokiom žiniom negalėjai tikėti, – jei apskritai kada galėjai. Gal Suomijoje valdžią jau paėmė sovietai, gal kaimuose šaudo žmones. Tikrovė kitapus šito uosto regėjosi kaip pilkas chaosas ir Irenė suvokė tik tiek, kad jis baisus.

Ji nusileido žemyn, atsisėdo ant akmens ir susisiautė palto skvernais kojas nuo šalto, pasitraukiančio pavasario vėjo. Kelios moterys pasekė jos pavyzdžiu ir nulipo žemiau, bet didžiama nepajudėjo.

– Kažin, ar tas laivas pasieks tikslą? – paklausė Irenė merginos, stovinčios ant akmens greta, nors iš tiesų jai buvo vis tiek.

– Sako, tą, kuris išplaukė praeitą savaitę, atviroje jūroje nuskandino iškart.

– O aš supratau, kad jis pasiekė Vokietiją.

Apie karo veiksmus Irenė jau nieko nežinojo. Numa-nė, kad šitie laivai paskutiniai, nes diena iš dienos jūroje rasdavosi vis daugiau sąjungininkų minininkų. Štabe tar-naujančios moterys vakarais tamsiuose barakuose kitoms pasakodavo, kas rašoma slaptuose dokumentuose apie nu-

skandintus laivus. Visos kartu patylėdavo, pasvarstydavo, ar ne tuo pražuvėliu laivu išplaukė Hilma ar Elsi. Ar Meimi išsipūtusiu pilvu dar pakeliui į Vokietiją, ar jūros bangos jau skalauja jos gražiuosius ilgus plaukus?

Priešais mirtį moterys stovėjo vienos. Vakare papasakoti gandai iki ryto virsdavo tikromis žiniomis – liūdnomis ir nenuginčijamomis, bet abejojančios jų negalėdavo patikrinti. Vyrai prisimindavo žuvusius ginklo draugus, o moterys negalėjo verkti pražuvėlių. Kareiviams iš jų reikėjo džiaugsmo, o ne liūdesio.

– Turbūt laikas eiti.

Mergina, sėdinti ant gretimo akmens, pasilenkė prie Irenės, mostelėjo ranka į priep্লাuką. Irenė atsistojo, pažiūrėjo, kaip atkabina lynus, ir laivas iš lėto ėmė tolintis nuo priep্লাukos. Paskui palengva padidino greitį ir pasuko link Ufotfjordeno. Nuo Lofotenų jį lydės minininkas, atviroje jūroje – gal ir povandeninis laivas.

Aplinkui tebetvyrojo tylą. Nors moterys išlydi laivą ne pirmą sykį, tai kas kartą prislegia sunkiau, sakytum, nuo palydų būtų skaičiuojamos sekundės iki tol, ką vengiama minėti. Netrukus moterys tylomis sugrįš į savo barakus ir kariuomenės konfiskuotuosius pastatus. Išsišukuos plaukus, išsities ant gultų, nugrims į miegus ir neramūs sapnai joms atskleis, kaip viskas baigsis. Atsikėlusios vėl eis į skalbyklas, ligonines, štabus. Naktį kur nors gal užsidirbs kelis vokiškus banknotus už paslaugą kareiviui, bet apie baimę, gniaužiančią krūtinę, nekalbės taip pat.

Santykiai su civiliais buvo draudžiami, bet iš norvegų moterys vis kai ką nugirdavo. Kionigsbergas jau prarastas,

Niurnbergas tikriausiai taip pat. Sovietai skelbėsi Lenkijoje užėję keistų karo belaisvių stovyklų. Vokiečių spauda apie jas nerašo. Irenė prisiminė jau prieš Tęstinį karą girdėjusi patylių kalbant apie stovyklas, iš kurių negrižtama, bet tada jai tai nerūpėjo. Tik pirmąkart pamačiusi belaisvių stovyklą Norvegijoje, pagalvojo, kad kituose kraštuose tokios jau veikia kuris laikas.

Vieną vakarą moterys barake svarstė, ką apie Vokietijos veiksmus žino Suomijos vadovai, gaunantys daugiau žinių nei paprasti piliečiai. Gal ministrai ir prezidentas nusprendė nieko neskelbti todėl, kad norėjo palaikyti naujingus santykius su sąjungininkais ir tęsti karą su sovietais? Bet apie tokius dalykus buvo galima kalbėtis tiktai akis į akį su patikimu žmogumi. Moterims apskritai nederėjo galvoti apie tai.

O jos gyveno mirties apsuptyje: gydė sužeistus kareivius, lopė kulkų suplėšytus uniforminius švarkus, dailiai perrašinėjo sušaudytųjų sąrašus. Irenė valgykloje pilstė į puodelius kavą ir klausėsi istorijų apie tai, kaip kareiviai užeidavo ant minų ir jų kūnai koše krisdavo ant kovos draugų. Į tokius pasakojimus reaguoti negalima, moterų užduotis – padėti vyrams išgyventi tikrovės žiaurumus. Tad Irenė užgniauždavo klaiką savyje ir pasistengdavo nusišypsoti. Naktį, pabudusi nuo šiurpaus košmaro, atsisėdavo ant lovos krašto ir šniokštuodama purtydavo galvą: ji vėl davė valią jausmams.

Į tos šiaurinės jūros krantą moteris vedė pareigos jausmas, idėja, meilė ir galimybė gauti darbą, bet visi idealai žlugo jau pirmosiomis savaitėmis. Moterų kūnų karas nesužalojo, bet sielas sudraskė taip, kad ėmė kamuoti gėda.

Kartu su visom Irenė nuo pakrantės kopė miesto linkui. Dabar galėjo tik laukti. Pakeliui dar matė vieną kitą kari-
ninką skubinant namo iki komendanto valandos.

Moterų minia žengė tylomis. Irenei atrodė, kad gy-
venimas su šypsenom ir atsitiktinumais dingo, kad po iš-
siskyrimo išsikrausčiusi iš Klausio laikinojo kambarėlio į
atskirąjį baraką ji prarado net savo vardą ir ištirpo knibž-
dyne, paprastai vadinamame *moterimis*. Ji tapo savo lyties
atstove – *Frau* ar *Fräulein* – taip pat, kaip vyrai, apsilikę
uniformas, tampa verneriais ir otais.

Kai kurios moterys pasitraukdavo iš gatvėmis judan-
čio pulko ir pasukdavo privačių būstų pusėn, kitos kėblino
barakų link. Irenė pastebėjo, kad kelios atsiliko, o paskui
paslapčia šmurkštelėjo į namus, kuriuose įkurdinti aukšti
karininkai.

Jos gyveno laikais, kai tai, kas anksčiau buvo užgin-
ta, tampa leistina. Tos, kurioms buvo sunku laukti tų lai-
kų pabaigos, mėgino savaip užsimiršti. Kai kurios dieną
prastumdavo ramiai, bet vakarais, užtraukusios užuolai-
das, pasiduodavo šėlui ir goslumui. Irenė pastebėjo, kad
nuo valgyklos vyriausiosios šeimininkės rytais trenkia
degtine.

Apie mirtį visi kalbėjo daugiau negu anksčiau. Prie sta-
liukų dabar buvo priimtina svarstyti, kaip lengviausia nusi-
žudyti. Pirmos apie tai ėmė šnekėti vokietės, kurioms pra-
laimėjimas reiškė ir gyvenimo prasmės praradimą. Vėliau
tokiomis mintimis užsikrėtė ir su kariuomene keliaujan-
čios norvegės, suomės, ir siūlydamos lėkštę su sausainiais
garsiai samprotaudavo, kad kalio cianidas turbūt mažiau
skausmo sukelia nei virvė.

Irenė pasuko į kelią, vedantį barako link. Kartais ji pažaisdavo mintimis apie pabėgimą, bet greitai išmetė jas iš galvos. Kur ji paspruks ir kaip? Plauks į Vokietiją? Pareis namo pas Karlą? Jei neturi gyvenimo tikslo, reikia likti ten, kur esi, ir laukti, kol rasis tikslas.

Baimė nesitraukė, nors Irenė sau kartojo, kad šiame mieste kareivių dar daug, pasak kalbų, visoje Norvegijoje jų tebėra šimtai tūkstančių. Kariuomenės korpuso vadas nurodė teritoriją įtvirtinti taip, kad būtų įmanu atremti visokias atakas. Gynyba organizuojama vandenyse, Finmarke, Suomijoje ir Švedijoje, nes priešas gali pulti iš bet kur. Vokietija jau niekuo negali pasikliauti. Ir kas negero gali atsitikti Irenei? Juk ji nieko bloga nepadarė.